

Geliş Tarihi: 05.10.2021 Kabul Tarihi: 26.11.2021 Entry Date: 05.10.2021 Accepted: 26.11.2021 Bu makaleyi alıntılanmak için/ To cite: DEMİR, Turan (2021). “Ağaç Kültü Bağlamında Kadının Armut Ağacı ile Sembolize Edilmesi”, *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.7, s. 78-89.

AĞAÇ KÜLTÜ BAĞLAMINDA KADININ ARMUT AĞACI İLE SEMBOLİZE EDİLMESİ

Symbolizing Women with a Pear Tree in the Context of the Tree Cult

Turan DEMİR*

Öz

Birçok kültürde ağaç, varoluştan beri insanın inanç dünyasında kutsal kabul edilmiştir. Türklerde de ağaçlara Tanrı ile insan arasındaki aracı, soy bağı, şifa, hayat kaynağı, canlılık gibi sembolik anlamlar yüklenmiş ve bu ağaçların yapısal-kültürel özelliklerine göre etrafında çeşitli ritüeller gerçekleştirilmiştir. Ağaç, Türk düşünce sisteminde ruhun sığınağının simgesidir. Bu sebeple ağaç kültü bağlamında gerçekleşen uygulamaların arka planında ağacın kendisinden ziyade Türk mitik hafızasında Tanrısal alan ile bağ kurma çabası yatmaktadır. Düşünsel arka planda bugünün yaşayan halk inanışları ve anlatılarında kadın ile armut ağacı arasında ağaç kültüne bağlı olarak sembolik bir bağ kurulmuştur. İçerisinde çeşitli halk inanışları olan efsanelerde, insanların taşa, ağaca, bitki veya hayvana dönüşmesi yaygın olarak görülen bir motiftir. Türk efsanelerinde ağaca dönüşen pek çok kahraman bulunmaktadır. Dönüşümlerde görülen ağaç türleri çeşitlilik göstermekle birlikte ağaca dönüşen kahramanlar arasında kadınların da yer aldığı görülmektedir. Efsanelerde kadının armut ağacına dönüşmesi sıradan bir ağaca dönüşüm motifi olarak görülebilir ancak derlenen büyüsel halk inanışlarında kız çocuğu sahibi olmak istemeyen kadınların armut ağacını taşlaması bu sıradanlığı ortadan kaldırmaktadır. Efsanelerdeki insanın dönüşüm motifleri ve halk inanışları uygulamaları içerisinde sembolik anlam taşıyan unsurlar, halkların kültürel belleğinden izler taşır. Bu düşünceden hareketle Türklerin düşünsel arka planında var olan armut ağacı ile kadın arasındaki sembolik bağ, tespit edilen anlatılar ve halk inanışları üzerinden okunabilir.

Anahtar Kelimeler: Ağaç Kültü, Armut Ağacı, Kadın, Efsane, Halk İnanışları.

Abstract

In terms of human faith, trees have been considered sacred since the beginning of time and in many cultures. In a similar vein, Turkish culture attributes a symbolic meaning to trees, such as a medium between god and people, family lineage, a source of healing, life and vitality. Various rituals are performed around these trees based on structural-cultural traits of a tree. In the Turkish thought system, trees are a symbol of shelter for the soul. Therefore, what lies behind the rituals involving a tree is the desire to connect with the divine territory in the Turkish mythic memory rather than the tree itself. A symbolic connection exists between women and pear trees according to the intellectual background of current folk beliefs and narratives. People turning into stones, plants, trees or animals is a common pattern in legends with folk beliefs. Turkish legends involve a lot of heroes that turn into a tree although the type of tree they turn into might vary. It is also known that there are heroines who turn into a tree. A woman turning into a pear tree in a legend might be viewed as an ordinary pattern; however, it

is not when one reads in compilations of magic-related folk beliefs that women who do not wish to have a baby stone pear trees. Transformational patterns of characters in myths and elements with a symbolic meaning in folk belief rituals bear traces from people's cultural memory. On that note, the symbolic connection between a pear tree and a woman in the background of the Turkish thought system can be found in narratives and folk beliefs.

Keywords: Tree Cult, Pear Tree, Woman, Legend, Folk Beliefs.

Giriş

Ağaç, dinî/ilk kaynaklardan bugüne birçok kültürde kutsal kabul edilen bir unsurdur. Türklerde ağaçlara bereket, doğurganlık, zürriyet, cinsellik, canlılık, şifa gibi anlamlar yüklenmiş ve belirli ağaçların etrafında çeşitli uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Campbell'a göre: "İnsan, genel mitsel kalımlar ile hayatını düzene sokmadan dünyadaki yaşamını sürdüremez. Aslında, insanın kendi yaşamının anlamı, mantıklı düşüncesiyle değil kendi yerel mitolojisinin derinliği ve genişliğiyle doğrudan orantılıdır. Mitolojinin simgeleri insanın en derin noktasına etki ederek onları harekete geçirir. Mit, ait olduğu toplumun dinamik taşıdır ve bütünlüğü oluşturur." (1995: 12, 20). İnsanın mitsel kalıtım ile hayatını düzene sokma serüveni mantık düşüncesinin dışında soyut alanla kendi deneyimleri sayesinde bağ kurma çabası oluşturduğu evren tasarımı ile başlar. Kozmogoni bir bütün olarak ele alınır ve kendi içinde katmanlara ayrılır. İlkel düşünce kaosun ortasında bulunan kozmosun sürekliliği ile ilişkili olup kozmosda görülen bozulma aynı olarak insan psikolojisine de yansımaktadır. Türk kültürünün derinliklerinde oluşan evren tasarımı da Türklerin yaşamı anlamlandırması durumunun ilk basamağıdır. Türk kozmogonisi evrimsel olarak son aşamada üç katmandan (yeraltı, yeryüzü (yer-su), gökyüzü) oluşan evren tasavvuru üzerine kurulu olup mitolojik düşünce sistemi de bu sistem üzerine gelişmiştir. Türk mitolojisinde üç kozmik (yeraltı, yeryüzü (yer-su), gökyüzü) alan arasında bağlantı kuran "hayat ağacı" yaratılışın mitolojik ağaç anasıdır. Başı ve sonu belli olmayan hayat ağacının mitolojik ana olgusu ile karşılanması yaratılış mitlerinde kahramanın var oluşu ve ağacın onu beslemesi ile ilgilidir. İnsan, dünyaya kutsal alandan hayat ağacı aracılığı ile düşmüştür ve ağaç onu besleyip büyütmüştür. Bu sebepten dolayı ağaç kültü bağlamında gerçekleşen uygulamaların arka planında ağacın kendisinden ziyade toplumların mitik hafızasındaki Tanrısal alan ile bağ kurma çabası yatmaktadır. Türk mitolojisinde daha çok çam, servi, kayın, meşe, kavak vb. meyvesiz ağaçlara anlam yüklenmiştir. Anılan ağaçlar etrafında da Tanrı ile bağ kurmak için çeşitli büyüsel pratikler gerçekleştirilmiştir. Nitekim Köse'ye göre, Türk antropogonik mitlerinde yer alan ağaç, zaman içerisinde dilek dilemeye dönüşmüştür. Tekrar Köse'ye göre, "Dolaylı olarak değişim dönüşüme uğrayan bir nesne üzerindeki bilgi, zihinsel tasavvurda en başından beri kozmos olarak kalıcılığını göstermiştir." (2021: 51).

Türkler, tarihi boyunca birçok dini benimsemişse de kendi evren algılarını, mitolojik köklerden gelen inanışları ve kültürel değerlerini kabul ettikleri dine uyarlamışlardır. Türkler, İslamiyet’i kabul ederek kültür dairelerinde derin bir değişime uğramalarına rağmen mitolojik kökten gelen inanışlarını kaybetmeyerek duyuşsal alanlarında hep muhafaza etmiş, ağaç kültüne bağlı olarak da düşünce sisteminde kutsal ağaç çeşitliliğini arttırmıştır. Türk mitolojik hafızasından farklı olarak İslam dini çerçevesinde gelişen halk inanışlarına bakıldığında daha fazla meyvelere ve meyve veren ağaçlara kutsallık atfedildiği görülmüştür.

Kutsal kitaplarda Adem ile Havva’nın ve dolayısı ile insanın macerası yasak bir meyve ile başlatılır. “Âdem ile Havva’nın kutsal kitaplarda yer alan anlatısı/kıssası; iyiyle kötüyü bilme ağacının yasak meyvesini yiyerek ölmenin (masumiyetlerinin ölmesi); Tanrının buyruklarına ilk kez karşı gelerek bitmeyen bir saltanat olan Aden’den kovuluşun; aklını şeytanın/yılanın hırs, haset, yalan, kibir gibi fısıltıları doğrultusunda kullanarak, tek olma, en ... olma, ölümsüz olma, her şeyi bilme gücüne sahip olma dolayısıyla 'tanrı gibi olma arzusunun' ilk kez ortaya çıkışının macerasıdır.” (Balaban, 2019: 178). Bu arketip/ilk örnek/ilk günah sonrasında ağaç ile insan bağı İslamiyet’in de içinde bulunduğu İbrahimî dinlerde elma, nar, hurma, incir gibi meyveler/ağaçlar ve kutsal alan (cennet) arasında sürekli kurula gelmiştir. İbrahimî dinlerde simgesel anlamıyla yer verilmeyen armut ağacına Türk mitolojisinde -doğada tek başına yetişebilen, uzun ömürlü, gölgeli büyük bir ağaç olması nedeniyle- meyvesiz ağaçlar gibi kutsiyet yüklenmiştir.

Ağaç kültüne bağlı olarak mitik kalıtlar anlatılara da yansımıştır. Kült bir unsur olan ağaç, doğal olarak gerçekliğine inanılan efsanelere de konu olmuştur. Efsaneler inanılan gerçeğin ifadesidir ve kutsal kabul edilmesi yönüyle sorgulanamazlar. Efsanelerde insanların taş, ağaca, bitki veya hayvana dönüşmesi yaygın olarak görülen bir motiftir. “Köken mitlerini içeren yaratılış, oluşum-dönüşüm efsanelerinin mitolojik öğeleri içermesi doğal kabul edilebilirken aynı durum dini efsaneler için söz konusu değildir. Bu durumda dini içerikli metinlerin özellikle İslam kültür dairesi içerisinde yer almalarına karşın İslamiyet öncesi dönemlerden etkilenmiş olduğu açıktır.” (Balaban, 2014: 192).

1. Türk Mitolojisinde Ağaç Kültü

Birçok kültürde olduğu gibi Türk düşünce sisteminde de ağaç yaratılışın önemli bir motiftir. Kültürel belleğimizde ağaç, Tanrı ile bağ kurmak için kullanılan bir vasıta olarak karşımıza çıkmaktadır. Beydilli, Oğuzların yüksek bir dağ yakınında bulunan ulu ağaçlara “Tankrı”, Kumukların kutsal sayılan ulu ağaçlara “Tenkrihan” dediklerine dikkat çekerek (2004: 26). Tanrı ile ağaç arasında doğrudan bir ilişki kurulduğunu göstermiştir. Yaratılışın motifi olan

ağaca, kolektif bilinçte Tanrı vasfının yüklenmesi, hayat ve ölümün ağaç sembolizminde bütünleştiğinin göstergesidir. Kültür dairemizde, Tanrısallığın ve varoluşun simgesi olarak ağaca “Hayat Ağacı” “Yaşam Ağacı” “Evliya Ağaç” gibi isimler verilmiştir. Türk kozmogonisinde üç kozmik düzey olan yeraltı, yeryüzü (yer-su) ve gökyüzü arasındaki bağı sembolize eden hayat ağacının evrenin ortasında yer aldığına inanılır. Pervin Ergun’a göre hayat ağacı, bazen merdivenle, bazen de direk ile temsil edilir. Ritüel sırasında bu ağaç (direk, merdiven) büyüsel olarak gökyüzüne kadar uzanmaktadır (2004: 27).

Altay Türklerinin Yaratılış efsanesinde bereket ve doğum tanrıçası Umay ile beraber iki ağacın da yere indiğinden bahsedilir. Bay Ülgen yeryüzünü yarattıktan sonra yedi erkek ve bu yedi kişinin her biri için birer ağaç yaratmıştır (Çoruhlu, 2002: 115). Hayat ağacının yaratılışın simgeselliği altında Umay ile birlikte anlatılması kadın ve ağaç sembolizminin temelini oluşturmaktadır. Oğuz Kağan destanında Oğuz Han, ikinci karısını nehir ortasında bir adada bulunan ağaç kovuğunda bulmuştur. Oğuz Kağan destanında Kıpçak Bey de etrafı dağlarla çevrili, nehir ortasındaki adada bulunan bir ağaç kovuğunda doğmuştur. Kıpçakların bu çocuğun soyundan geldiğine inanılır. Uygurların Türeyiş efsanesinde Toğla ve Selenge Irmağının arasında iki ağacın gövdesinden doğan ve daha sonra içlerinden birinin Uygurların hükümdarı olduğu beş çocuktan bahsedilmektedir. Ağaçtan doğan çocukları doyurmak için de ağaca asılı içi süt dolu emzikler bulunmaktadır (Ögel, 1993: 75, 82). Yaratılış efsanelerinde ağaç, doğuran ve doyuran simgeselliği ile karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca neslin devamını sağlayan kadın ve çocuk, ağaç ile sembolize edilmiştir.

Yakut Türklerine ait Ak Genç efsanesinde, Ak Genç (ilk insan) nerden çıktığını ve evinin nasıl olduğunu görmek için etrafta dolaşmaya başlar. Doğuda geniş bir düzlük içinde büyük bir tepenin üzerinde ulu bir ağaç görür. Bu ulu ağacın üst kısmı büyük Tanrı’nın bulunduğu göğün yedinci katına, kökleri ise yeraltının derinliklerine kadar uzanmaktadır. Ak Genç, yalnızlıktan çok sıkılır ve kendine bir arkadaş verilmesi için Tanrı’ya dua ederken ulu ağacın yaprakları hareket etmeye başlar. Daha sonra süt şeklinde bir yağmur yağar ve bu esnada ağacın köklerinden yarı beline kadar çıplak bir kadın ortaya çıkarak Ak Genç’e sütünü ikram eder (Çoruhlu, 2002: 113). Yakut Türklerine ait Yaratılış efsanesinde ağacın kadın ile sembolize edilmesi ve yaratılışın ilk kahramanını sütü ile beslemesi önemli bir husustur.

Türk kültür hayatı ve dünya görüşünün yansıtıldığı *Dede Korkut Kitabı*’nda yer alan *Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy*’da, Salur Kazan’ın oğlu Uruz’un esir alınıp asılmak için götürülürken ağaç ile şöyle söyleştiği görülür:

Ağaç ağaç dir isem sana erilenme ağaç

Mekke ile Medinenün kapısı ağaç
Musa Kelimün asası ağaç
Böyük Böyük sularun köprüsi ağaç
Kara kara denizlerün gimisi ağaç
Şah-ı Merdan Ali 'nin Düldülinün eğeri ağaç
Zülfikarun kınıyla kabzası ağaç
Şah Hasan ile Hüseyinün bişiği ağaç
Eğer erdür eger avratdur korhusı ağaç
Başun ala bakar olsam başsuz ağaç
Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç
Meni sana asarlar götürmegil ağaç
Götürecek olur isen yigitligüm seni tutsın ağaç

(Ergin, 2018: 108-109).

Bu soylamada Türklerde ağacın dinî-mitolojik bağlamda önemi özetlenmiştir. Soylamada “*Başun ala bakar olsam başsuz ağaç, Dibün ala bakar olsam dipsüz ağaç*” ifadeleri ile üç kozmik düzeyi (yeraltı, yeryüzü (yer-su), gökyüzü) birbirine bağlayan kozmik hayat ağacı kastedilmiştir. Ağacın başsız olması sonsuzluk algısı ile Tanrı’ya ulaşılan alan, dipsiz olması ile de yeraltı, yani cehennem kast edilmiştir. İnan, Eski Türklerin cenaze törenlerinde ölüyü tabuta koyarak ağaç üstüne asma veya dört direk üzerine koyma âdetlerinden bahsetmiştir (1986: 187). Dört direk de ağaç sembolizmi ile ilgilidir. Türeyiş efsanelerinde ağaç aracılığı ile dünyaya gelen insanlar, ruhun tekrar ağaç aracılığı ile Tanrısal alan olan cennet veya Şeytan’ın bulunduğu cehenneme gideceklerine inanırlar. Türklerin cenazelerini ağaca asması mitik hafıza ile açıklanabilir. “*Mekke ile Medinenün kapısı ağaç, Musa Kelimün asası ağaç, Şah-ı Merdan Ali 'nin Düldülinün eğeri ağaç, Şah Hasan ile Hüseyinün bişiği ağaç*” söylemindeki İslami ifadelerden de anlaşılabilceği gibi mitsel kökenden gelen hayat ağacı inancının İslam dini ile bütünleşerek hafızalarda mevcudiyetini koruduğu görülmektedir.

Metin Ergun’a göre Tanrısal olana ulaşmada vasıta olan kutlu ağaçlar; bulunduğu mekânda tek olmalı, yapraklarını yaz kış dökmemeli, meyvesiz ve etrafındaki ağaçlardan daha uzun veya heybetli, geniş ve gölgeli olmalıdır (2000: 23-24).

Türk kültüründe Tanrı kutunun temsilcisi olan ağacın meyvesiz olması önemli bir husustur. Uygurların taşta oyulmuş Türeyiş efsanesinde iki ağaç türünden bahsedilmiş ve bu ağaçların yapraklarının servi gibi dökülmediği, meyvelerinin tadının da çam fıstığına benzediğine değinilmiştir (Ögel, 1993: 74). Burada meyve olarak kastedilen elma, nar, incir, armut gibi

sulu meyveler değil, ağacın yağlı tohumlarıdır. Türk halk inanışlarında ağaç kültüne bağlı olarak meyve veren elma, nar, hurma, incir gibi ağaçlara İslamiyet'in etkisi ile kutsiyet atfedilmiştir. Manas destanında çocukları olmayan Çakıp Han, çocuk dileklerinin gerçekleşmesi için eşi Çıyırdı'dan kutsal mezar yerlerini ziyaret etmediği, elmalı yerlerde yuvarlanmadığından dolayı dert yanmıştır (Yıldız, 1995: 53). Elma ağaçlarının altında yuvarlanarak çocuk sahibi olabilecekleri inancı İslami bir etki ile anlatıya girmiştir. Ayrıca halk anlatılarında elma motifi, zürriyet ile ilgili olup çocuğun cinsiyeti ile ilgili değildir. Elma, nar, hurma, incir gibi meyveler/ağaçlar, dinî inançlarla kutsallık kazanır iken; armut ağacı, mitik kutsallık yüklenen ağaçlarda olduğu gibi arazide tek, çok uzun ömürlü, büyük ve gölgeli olabileceği için kutsallık kazanmıştır. Ayrıca meyvesi ile yaratılış efsanelerinde olduğu gibi gövdesinden doğan çocukları süt simgeselliği ile besleyebileceği için ağaç, kadın ile özdeşleşmiştir.

2. Efsanelerde Armut Ağacına Dönüşen Kadınlar

Efsane, mitlerin tarihi dönemlerde yeniden kurgulanması sonucu ortaya çıkan kutsal anlatılardır. Efsane ile miti birbirinden ayırmak oldukça zordur. Türkiye'de ve dünyada efsane; mit, masal, destan ve halk hikâyesinden farklı ve benzer yönleri ile izah edilmeye çalışılmıştır. Bugün efsaneler içerik ve icra merkezinden ele alınarak tanımlanmaktadır: “Tarihi bir olay, metafizik bir tecrübe, tarihi, dini veya olağanüstü bir kahraman, bulunduğu mekânda diğer yapılardan farklı birtakım özellikleri olan bir yer hakkında anlatılan; kutsal kabul edilmesi yönüyle sorgulanamaz bir gerçekliğe sahip olan, bilgilendirici, öğüt verici ve eğitici kısa anlatılardır.” (Balaban, 2014: 29).

Efsaneler, mitem aldığı miras ile tabiatta bulunan nesnelere kökenini, anlamını ve işlevini kutsal hikâyelerle açıklayan, gerçekliğinden şüphe duyulmayan anlatılardır. Mit, ilkel dönemlerde sözün taşıyıcılığı bağlamında kutsalın aktarımını miras olarak efsanelere bırakmıştır. Efsaneler, olayları ve bir olaya dayanan yer adlarının kökenini doğaüstü güçlere bağlayarak anlatır. Efsanelerde varoluşsal olarak şeylerin anlamlandırılması ile birlikte insanların düşünsel hafızalarında kutsal kabul edilen şeyler etrafında uygulanan pratiklerin de devamlılığı sağlanmıştır.

Halk biliminde dönüşüm efsaneleri “yaratılış, oluşum-dönüşüm” başlığı altında sınıflandırılır. Daha çok bir dua neticesinde gerçekleşen dönüşümün sebebi bazen de bir cezalandırmadır. “Yaratılış efsanelerinde varlığın niteliksiz ilk hâli görülür. Hayvanların çeşitli özelliklerini nasıl kazandığı oluşum efsaneleri ile açıklanırken geçmişte insanın olumlu/olumsuz bir

sebeple fiziki değişime uğraması dönüşüm efsaneleri içerisinde değerlendirilir.” (Balaban, 2017: 124).

Efsanelerde; ağaca, bitkiye, taşa ve hayvana dönüşme önemli ve yaygın bir motiftir. Bu motiflerin içerisinde ağaca dönüşme dikkat çekici olmakla birlikte kadınların bir ağaç türüne dönüşmesi istisnai bir durumdur. Kadınların armut ağacına dönüştüğü efsaneler, ağaç kültürüne bağlı olarak armut ağacının mitolojik kökünde var olan simgesel anlamı ile açıklanabilir.

Amasya'nın Yağcıabdal köyünde derlediğimiz beş kızın ağaca dönüştüğü efsane şu şekilde nakledilmektedir:

Beş genç kız, köylerinin uzağındaki tarlada çalışmaya giderler. Köye dönüş yoluna koyuldukları esnada bölgede bulunan çeteler kızların yolunu keserler ve onları kaçırmak ister. Kızlar, iffetlerini korumak için Allah'a taş kesilmek için dua ederler ve duaları kabul olur. Ancak Allah, kızları taşa çevirmeyerek armut ağacına dönüştürür. Bugün olayın olduğu yer Beşarmut adı ile anılır ve içinde bir yatır bulunmaktadır (KK).

Kızlar, taş kesilmek için Tanrı'ya dua etmişlerse de kadın özelinde merhametin, güzelliğın, narinliğin, doğurganlık ve bereketin sembolü olan ağaca dönüşmüşlerdir. Ruh, mitik hafızada ağaç vasıtası ile yaratılışın aydınlığında aslına dönmüştür. Kirlenmemek için edilen dua, kızların saf yaratılışın mitsel zamanına atfen kabul görmüş ve kızlar, ağaç ile bütünleşmiştir. Şenocak, efsanelerdeki dönüşümü şöyle açıklamıştır: “Dönüşüm; şimdiki, anı, varlığın var olduğu alanı değiştirmek, kalıplaşmış yaşamı biçimden kurtararak özgürlüğe kavuşturmak bir anlamda yeniden var olmaktır. Varlığın dönüşüm dileğinin gerçekleşmesi, isteyerek dönüştüğü ya da istemeden dönüştürüldüğü nesnelere ve dönüşümlerin iyi/kötü, güzel/çirkin olumlu/olumsuz özellikleri, kişinin temsil ettiği değerler merkezinde anlam kazanır. Bu bilgiler bizi varlığın iradeli, erdemli vb. ya da tam tersi vasıflara sahip olduğu yargısına götürür ” (2010: 22). Beşarmut efsanesinde kızların iffetini korumak için temsil ettiği değerler bağlamında ağaca dönüşmesi yaratılışın simgesi hayat ağacı ile ilgilidir.

Beşarmut yer adının kaynağı efsanevi bir olaya dayandırılmıştır. Yer adı gerçeğin ifadesi olarak efsaneye yansımış ve kutsal bir anlatıya dönüşmüştür. Duymaz'a göre belirli yer, şahıs ve olaylara bağlı olarak anlatılan efsanelerin önceliği inandırıcılıktır. İnandırıcılık özelliği ile efsaneler, teşekkül ettikleri coğrafyanın kültürel yapısı ve yer adları üzerinde de etkili olmuştur. Kült teessüs etmiş bazı yerler etrafında anlatılan efsaneler, bu kült içerisinde kendine yer bulmuştur (2001: 89). Beşarmut yer adının efsanesi, temelde bu yerde oluşan ağaç kültürü ile de ilgili bir durumdur.

Hakkâri'de armut ağacına dönüşen kadına ait başka bir efsanede Mame adlı hamile bir kadının kuması tarafından kıskançlık sebebiyle öldürülüşü anlatılmaktadır. Efsanede Mame

bir armut ağacının altında öldürülmüştür. Bu sebeple yöre halkı armut ağacını kutsal saymış ve şifa yeri olarak kabul etmiştir. Mitolojik hafızaya bağlı olarak Mame aslında ölmemiş, bir anlamda dönüşüm geçirmiştir ve ruh farklı düzlemde armut ağacında yeniden tezahür etmiştir (Karakaş, 2014: 171). Doğum ve ölümün ağaç kültü ile ilişkisi burada belirgin bir şekilde görülmektedir.

Tespit edilen iki efsanede kadınların armut ağacına dönüşmesinin temelinde ruhun kült bir unsur olan ağaçta yeniden vücut bulması yatmaktadır. Haksızlığa uğrayan masum kadınların mitik yaratılıştaki olduğu gibi kutsiyetin temizliğindeki saflıkla meydana gelen varlıkta yeniden bütünleşmesi yani ağaca dönüşmesi, hafızadaki mitolojik zamanın özlemidir. Ağaç kültü etrafında gelişen uygulamalar, mitolojik zamana duyulan özlem içinde Tanrısal olanla bağ kurma çabasının büyümlü pratiksel yansımalarıdır.

3. Armut Ağacı Etrafında Uygulanan Halk İnanışları

Halk inanışları; mitolojik dönemden günümüze kadar gelmiş, inançlarla şekillenmiş, topluluklarca belli kavramlar ve varlıklar etrafında kutsal olanla bağ kurulmaya çalışılan uygulamalar bütünüdür. Kültürel unsurlar kendini en geniş anlamda halk inanışlarında gösterir. Halk inanışlarının kaynakları mitoloji, inançlar, örf ve âdetlerdir. Halk inanışları, toplumun doğada bulunan varlıkları, düşünsel hayatlarında anlamlandırma ve onlara işlevsellik kazandırması bakımından önemlidir. İnanışların uygulanma amacı bir nevi kutsal olanla bağ kurarak olaylara hâkim olma ve olayları istedik şekilde sonuçlandırma çabasıdır. Halk inanışlarında canlı ve cansız varlıklara kutsal ve yasak gibi işlevler de yüklenmiştir. Uygulamalarda kadını veya erkeği sembolize eden varlıklar, temsil ettiği cinsiyete göre de işlevsellik kazanmıştır.

Ağaç etrafında birçok büyüsel uygulama sergilenmektedir. Özellikle mitolojik ana kompleksi içerisinde çocuk sahibi olmak isteyenler, kutsal görülen ağaçlar etrafında çeşitli pratikler gerçekleştirmektedir. Bu pratikler genellikle hiç çocuğu olmayanların çocuk sahibi olmak için gerçekleştirdikleri uygulamalar olup en yaygını kutsal görülen ağaçlara bez parçaları bağlamaktır. Ağaç ana, mitik kökende çocuk veren, koruyan ve büyüten bir işlevle kültürel belleğimize yer edinmiştir. Ritüelin temelinde olan oyun mantığı, oyuncunun kendini rolüne kaptırması ile psikolojik derinliğe ulaşır. Ağaç etrafında sergilenen pratiklerde mitsel katılımların harekete geçmesi ile büyümlü bir ortamda Tanrısal alanla bağ kurmaya çalışan kişi, rolünün gereğini yaparak eksiksiz bir şekilde hareketi tamamlamalıdır. Bu hareket ağaca sadece bez bağlamak, etrafında dönmek, dalını kırıp tekrar ağaca bağlamak şeklinde değil

psikolojik arka planında çare bulamadığı sorununa mitin genlere yerleşen dinamiğinin harekete geçmesi ile oluşan büyüsel ortamıyla ilişkilidir.

Ağaç kültüne bağlı olarak gerçekleştirilen uygulamalarda armut ağacı ve kız çocuğu arasında sembolik bir bağ kurulmuştur. Arka arkaya kız çocuğu doğuran Anadolu kadınları, erkek çocuk sahibi olmak için armut ağacı etrafında çeşitli büyüsel pratikler sergilemiştir. Varsaklarda, bütün çocukları kız olan bir kadın, erkek çocuk sahibi olmak için armut ağacını taşıyarak: “Ben ağacı taşıdım, kızı bıraktım oğlana başladım” der. Muğla Fethiye’de kadınlar, armut ağacını dokuz taşla taşlamaktadırlar. Taşlama sırasında da “Taşlı armudu taşıdım, kızı bıraktım oğlana başladım.” diye üç kez bağırırlar. Kadınlar, her iki uygulamanın sonunda erkek çocuk sahibi olabileceklerine inanırlar (Ergun, 2004: 281-282). Ağaç kültüne bağlı doğurganlık pratiğinde armut ağacının taşlanması kız çocuğu istenmemesi üzerine kurulması önemli bir durumdur. Taşlama eylemi psikolojik olarak istenmeyen şeye karşı yapılır. Ayrıca elma, nar, incir gibi meyve veren ağaçlar ile kutsal kabul edilen meyvesiz ağaçlar, hiç çocuğu olmayan ailelerin kısırlığı giderme uygulamalarında kullanılırken armut ağacının çocuk sahibi olan ancak erkek çocuk sahibi olmayan ailelerin pratiklerinde kullanılması dikkat çekici bir durumdur.

Meyve veren ağaçlar doğurganlık, zürriyet, cinsellik, bereket ve canlılık simgeselliği yönüyle kadınla temelde sembolik olarak örtüşmektedir. Anadolu’da çocuksuz kadınlar, meyvesiz ağaçlara benzetilerek aşağılanmaktadır. Çocuğun neslin devamı olarak algılanması ve özellikle erkek çocuğun varlığın, beyliğin, hanlığın devamı olması düşüncesi *Dede Korkut Hikâyeleri’nde* de önemle ele alınır (Ergin, 2018: 77-79). Bu durum Türklerin yaşamı ve yaşam coğrafyaları açısından ele alındığında kabul edilebilir bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Eliade’ye göre, mitsel kökende hiçbir bitki kendi başına değerli değildir. Ancak bir arketipe bağlanma ya da dindışı mekândan tecrit ederek kutsallaştıran belirli davranış ve sözlerin tekrarıyla değer kazanır (1984: 43). Armut ağacının özelde dişi olarak sembolleşmesinin mitolojik kökenden gelen bir duruma dayanması lazımdır ki, davranışların tekrarı ile anlam kazanmalıdır. Roux, Türk mitolojisinde bazı ağaçların erkekleri, bazılarının ise dişileri sembolize ettiği ile ilgili olarak Çuvaşlarda ıhlamur ağacının ölü kadınların cenaze törenleri için mezar direkleri yapmaya yaradığı, meşe ağacının ise ölmüş erkeklerin töreninde kullanıldığından bahsetmesi (2005: 345) mitolojik kökende ağaç özelinde de sembolik cinsiyet ayrımının olabileceği yönünde bir durumu ortaya koymaktadır. Ağacın mitolojik kökende anne olarak sembolize edilmesi, dölleyici hususun ışık motifi olmasının yanı sıra

meyve veren ağaçlar ile dayanıklılığı zayıf olan ağaçların kadını temsil etmesi, bilinçaltında var olan insan ile doğadaki nesnelere arasında dişi-erkek bağlamında bağ kurma çabası olarak da görülebilir. Ayrıca ıhlamur ağacının çiçek açması ve güzel bir koku yayması da ıhlamur ağacının kadın ile özdeşleşmesine vesile olmuş olabilir. Armut ağacının da çiçek açması ve meyve vermesi mitik kökenden kadın ile özdeşleşmesi durumu olarak yorumlanabilir. Anadolu sahasında armut ağacının kız çocuğu sahibi olmamak için taşlanması, kültürel bellekte bir kökenin varlığı ile doğrudan bağlantılı olması ile açıklanabilir.

Sonuç

İnsanoğlu var oluştan bu yana yaratılışı sorgulamış ve doğadaki varlıklarla Tanrısal alan arasında sembolik bağlar kurmuştur. Yaratılış sorgulanırken ilkel düşünce, çevrede var olan tüm nesnelere bir vesile ile Tanrının gövdesini oluşturduğuna ve bir nedene bağlı olarak yaratıldığına inanır. Tanrı'nın yarattığı nesne, yaratılış nedeninin bir amaca yönelik olduğu düşüncesi, insan tarafından kendi istedik amacına ulaşmak için mitik kökenden gelen işlevi ile büyüsel pratiklere dönüşür. Mitik fikir, ortaya çıkışı o anki psikolojik arka planla ilgili olup zamanla çevresel şartlara göre kurumsallığını oluşturur. Kültürel etnik karşılaşmalar ile de mitik fikir, oluşum temeline bağlı kalarak çeşitlilik kazanır. Mitik fikir kalıtsaldır ve günümüzde görülen bir uygulama kökene bağlı olarak tekrar edilmedikçe hafızalardan silinir. Fikri somutlama nesnelere karşılıklı sembollere göre yapılır. İnsanlar, doğada var olan her şeye zihni sınırları içerisinde bir anlam ve işlev yükleyerek manevi alana taşımış, soyut kavramları doğadaki varlıklarda somutlaştırmıştır. Ayrıca kült teşekkül eden somut varlıklar etrafında gelişen pratiklerle de insan hayatını düzene koymaya, kaos durumları kozmosa dönüştürmeye çalışmıştır. Bu inanışların tesiri ile üretilen pratikler ve anlatılar da zaman içerisinde kutsanarak sorgulanamaz bir kabul haline getirilmiştir.

Mitler denenmiş ve gerçek olduğu kabul edilmiş anlatılar olarak kendisinden beslenen türleri de etkilemiş ve hayatı anlamlandıran pratikler üretmiştir. Toplumun ihtiyaçlarına tecrübi bilgi ile cevap veren ve bununla birlikte kültürün oluşmasına zemin hazırlayan mitler etrafında teşekkül eden pratikler, inancın eyleme dönüşmüş şekilleri olarak görülebilir. Bu bağlamda genelde ağaç kültü, özelde ise armut ağacı etrafında şekillenen uygulamalar, Türklerin tarih öncesi dönemlerden taşıyarak günümüze naklettiği yaratılış, oluşum-dönüşüm düşüncesini yansıtmaktadır.

Meyvesiz ağaçların çocuk sahibi olma pratiklerinin merkezinde olmasına karşın armut ağacının özellikle erkek çocuk talebine dair pratiklerdeki konumu yaygın olmayan bir durumdur. Bireyin elinde olmayan bir durumu gerçekleştirmek için gösterdiği çaba, sonuçta

toplumsal bir gereksinimi yansıtır. Toplumsal baskı sonucu erkek çocuk sahibi olma durumu insanları bir takım büyüsel pratikleri hayata geçirmeye itmiştir. Mitolojik tasarımda oluşan zihni fikre göre ağaç ve çocuk sahibi olma arasında kurulan bağ özelde bir ağacın kadın ile sembolize edilmesi imgesini yaratmıştır. Korkunun ve baskının yarattığı imge ya yüceltilecek ya da bastırılarak psikolojik arka planda gelecek kurgusuna yön verme olarak değerlendirilebilir. Kız çocuğuna sahip olmak istemeyen kadınlar tarafından armut ağacının taşlanması bir anlamda imgeler dünyasında yaratılan mitik fikrin arka planında oluşmuş sakınma büyüüne de işaret etmektedir. Halk hikâyelerinde elma, bereket unsuru olarak benzeme büyüünün aracı konumunda kız ve erkek çocuğun birlikte dünyaya gelmesini sağlarken armut meyvesinin taşlanması armut ağacının ve meyvesinin dişil (ruhu) olarak algılandığına da işaret etmektedir.

Kaynakça

- BALABAN, Tuğrul (2014). *Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme, İnceleme, Metin)*. Amasya: Amasya Valiliği.
- BALABAN, Tuğrul (2017). “Anadolu Türk Efsanelerinde Kuşlar ve Uçmak”. *Kuş Kitabı*. (Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Ayşe Şeker). İstanbul: Kitabevi Yayınevi.
- BALABAN, Tuğrul (2019) “Âdem ile Havva ve Yasak Meyve Arketipi Metinlerarasılık Bağlamında Tabunun Anlatıda İzdüşümü”, *SUTAD*, S. 47, s. 175-195.
- BAYAT, Fuzuli (2007). *Türk Mitolojik Sistemi*. C. 2. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- BEYDİLLİ, Celal (2004). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Yurt Yayınları.
- CAMPBELL, Joseph (1995) *İlkel Mitoloji* (çev. Kudret Emiroğlu). Ankara: İmge Yayınları.
- ÇORUHLU, Yaşar (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- DUYMAZ, Ali (2001). “Kaz Dağı ve Sarı Kız Efsaneleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, s. 88-102.
- ELİADE, Mircea (1984). *Ebedi Dönüş Mitosu* (çev. Ümit Altug). Ankara: İmge Kitapevi.
- ERGİN, Muharrem (2018). *Dede Korkut Kitabı I-II*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERGUN, Metin (2000). “Türk Ağaç Kültü İnancının Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansımaları”. *Milli Folklor Dergisi*, S. 47, s. 22-30.
- ERGUN, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: AKM Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: TTK Yayınları.
- KARAKAŞ, Rezan (2014). “Siirt Halk Kültüründe Kutsal Ağaç ve Türbeler” *Milli Folklor Dergisi*, S.102, s. 169-169.
- KÖSE, Serkan (2021). *Türk Destanlarında Kaos ve Kozmos*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ÖGEL, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi*. C. 1, Ankara: TTK Yayınları.
- ROUX, Jean Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* (çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- ŞENOCAK, Ebru (2010). “Mitolojik Konulu Bir Halk Hikâyesi: ‘Leylâ İle Mecnûn Hikâyesi’ Merkezinde Yıldız Dönüşümü”. *Milli Folklor Dergisi*, S. 86, s. 20-29.

YILDIZ, Naciye (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: TDK Yayınları.

Kaynak Kişi:

KK: Muhiddin Canbolat, 103, Amasya, Okur-Yazar, 11.05.2017.